

Persoonsnaam + *haim*, *curte*

door M. GYSSELING

De vroegste vermelding van een naam op *haim* is 18 n. C. kop. 12^e *Bouiaimon* „Bohemen” bij Strabo, te verklaren als *Boiō haim* „heimat van de Boii”. Weliswaar is dit een streeknaam. De morfologische opbouw van de oudste nederzettings- en streeknamen is evenwel dezelfde, zodat men mag aannemen dat het type volksnaam in de genitief meervoud + *haim* tot de oudgermaanse tijd opklimt.

Andere namen van hetzelfde type zijn : Engelum (1335 *Anglum*), Gottem (814-40 kop. 941 *Gothem*), Hattain (966 kop. 15^e *Hathaim*), Hattem (± 800 kop. ± 1170 *Hatheim*), Schwafheim (10^e *Suabhem*), Vinnum (10^e *Vin-hem*), Walhain (946 kop. ± 1070 *Walaham*) „nederzetting van Angelen, Goten, Chatten, Suebi, Finnen, Walen”. Deze namen zijn duidelijk ontstaan in de volksverhuizingstijd.

Zoals beneden zal blijken, is daarmee verwant een ander type waarin *haim* voorafgegaan wordt door een persoonsnaam, die schijnbaar onverbogen is. Dat dit type tot de vroegmerovingische tijd opklimt, blijkt uit de ligging van enkele vertegenwoordigers ervan in de Romania (namelijk aan de noordelijke periferie) : Houraing (1079 *Wilreham* : PN *Willihari*), Wannehain (1218 *Winehem* : PN *Wini*), Willems (1123-46 kop. ± 1175 *Wilhem* :

PN *Willi*), misschien ook Rechain (888 kop. \pm 1191 *Richeim* : PN *Riki*). Overigens is dit type vooral verbreid in de Oudfriese gewesten, bv. Jislum (945 kop. Fulda 12^e *Gisleheim* : PN *Gisal*), Menaldum (1295 *Menaldum* : PN *Maginwald*), Winaldum (1357 *Wynaldum* : PN *Winiwald*) en Workum (1327 *Waldricheim* : PN *Waldarik*) in de provincie Friesland, Oterdum (1478 *Oterdum* : PN *Auda-hard*) en Winsum (1^e helft 11^e *Winkhem* : PN *Winiko*) in de provincie Groningen (1). De vroegste voorbeelden betreffen niet nader bekende nederzettingen op het eiland Tessel : 2^e helft 8^e kop. Fulda 12^e *Gotolfheim*, \pm 900 kop. eind 11^e *Godolfhem* in de Utrechtse goederenlijst, en *Cunulfhem*, *Ellunhthem*, *Osfriithem*, *Wihthmundhem*, alle in laatstgenoemde bron, bij de persoonsnamen *Godawulf*, *Könivulf*, *Allihund* (?), *Ansufrith*, *Wihthmund*. Tot hetzelfde type behoren, in het Nederlandse taalgebied, nog : Erlekom (800 kop. \pm 1170 *Adelrichheim* : PN *Athlarik*) en Wolvertem (1125 *Wolverthem* : PN *Wulfafriith*), misschien ook Bertem en Warrem.

Dat de persoonsnaam slechts schijnbaar onverbogen is, en in werkelijkheid een genitief-meervouduitgang weggevallen is, blijkt uit twee vroege vermeldingen van namen op *porp* resp. *hūsum* : 2^e helft 8^e kop. Fulda 12^e *Baltremodorf* (verhoogduitst), onbekend in Friesland, en \pm 900 kop. eind 11^e *Fengrimahuson*, onbekend bij Maurik, bij de persoonsnamen *Balpahrabn* en *Finnagrīm*. In beide gevallen is de uitgang van de genitief meervoud (Oudnederlands -a, Oudhoogduits -o) nog zichtbaar.

Inderdaad konden in het Germaans patroniemen van persoonsnamen afgeleid worden door deze persoonsnaam in het meervoud te plaatsen. Relicten hiervan zijn Gotisch

(1) M. GYSSELING, *De oudste Friese toponymie*, pp. 47-48 (*Philologia Frisica anno 1969*, Groningen 1970, pp. 41-51).

(gelatiniseerd) *Amali*, het van Amal afstammende Oostgotische koningsgeslacht, dat later in het Middelhoogduits *Amelunge* heet (1), en 8^e eeuw *Wi(g)modorum gens* „de lieden van Wigmod” te Bremen (2).

Deze vorming van patroniemen is zelfs in het Fries, althans in de genitief, productief gebleven tot aan de opkomst van de familienamen in de 13^e eeuw, bv. *Sibranda*, *Ailarda*, *Mentata*, bij de persoonsnamen *Sigubrand*, *Agilhard*, *Magintait*.

Dat de vorming van patroniemen uit persoonsnamen met behulp van de meervoudsuitgang bijzonder archaisch is, blijkt eveneens uit het feit dat dergelijke patroniemen tevens als nederzettingsnamen aangewend worden. Italiaanse en Griekse plaatsnamen die op dusdanige patroniemen (in verband met het Latijn spreekt men van gentilicia) teruggaan, zijn : Falerii, Tarquini, Volsinii en Pompeii enerzijds, Delphoi en Leontinoi anderzijds (3).

Of dit gebruik ook in het Belgisch (d.i. de in de Nederlanden en Noord-West-Duitsland aan het Germaans voorafgegane substraattaal) bekend was, is, tengevolge van de germanisatie van bijna het gehele Belgische taalgebied in de 2^e eeuw v. C., moeilijk na te gaan. Het geografische verbreidingsbeeld wijst er veeleer op dat bij de germanisatie de pluralisuitgang vaak in de plaats is gekomen van het Belgische nederzettingsnamensuffix *-io-*.

Inderdaad werden in het Belgisch van persoonsnamen nederzettingsnamen afgeleid met behulp van het suffix *-io-*. Een greep uit de talrijke voorbeelden : Liège (\pm 718 *Leodio* ; de nevenvorm 768-81 *Leodico*, bewaard in Neder-

(1) ADOLF BACH, *Deutsche Namenkunde, I, Die deutschen Personennamen*, Heidelberg 1953², p. 66 § 333.

(2) ADOLF BACH, *Deutsche Namenkunde, II, Die deutschen Ortsnamen*, Heidelberg 1953, p. 180 § 207.

(3) BACH, *op. cit.*, II, p. 329 § 334 (naar W. Schulze).

lands *Luik*, Duits *Lüttich*, kan op jongere suffixsubstitutie berusten, te vergelijken met 52 v. C. *Belgium*, 77 n. C. enz. *Belgica*) bij de PN *Leudis* (cf. Germ. *leudi-* „vrije man”); Zemel, onder Werkhoven, prov. Utrecht (\pm 900 kop. eind 11^e *Simile*), uit *Similio-*, bij de PN *Similio*, *Similis* „die op zijn vader gelijkt?”; Camblain (1139 kop. begin 13^e *Camblin*) en Hamblain (1119 kop. \pm 1191 *Hamblen*) bij de PN *Camulinios*, afgeleid van *Camulos*, naam van een god, naar wie ook Kemmel (1066 *Kemble*, 1089 *Kemlis*, 1110 *Kemla*, cf. ook *Kemble* in Engeland : 682 *Kemele*), uit *Camulio-*, genoemd is; Herwen (1^e e. *Carvio*, 897 kop. \pm 1191 *Harawa*) en Herve (1059 *Harvia*), uit *Carvio-*, bij de PN *Carwos* (cf. Kelt. *caruo-* „hert”); Carvin (994 kop. midden 11^e *Carvin*), Harveng (868 kop. 18^e *Harvinium*) en Hervin (1025 kop. \pm 1191 *Harvinium*), uit *Carwinio-*, bij de PN *Carwinios* (cf. Kelt. *caruo-* „hert”).

De vorming van nederzettingsnamen uit persoonsnamen met behulp van het suffix *-io-* (= Germaans *-ja-*) gaat ook in een volgende periode door bij Keltische, Latijnse en Germaanse persoonsnamen.

Van Keltische persoonsnamen zijn afgeleid : Heel (\pm 365 kop. 13^e *Catualium*, 1144 *Hethele*), uit *Catuwalio-*, in het Germaans vertaald als *Hathuwalja-*, bij de Keltische persoonsnaam *Catu-ualos* (*catu-* „strijd” + *ual* „sterk, machtig” (1)); Heerlen (\pm 300 kop. 8^e *Coriouallum*, \pm 365 kop. 13^e *Cortouallio*, \pm 1050 kop. eind 11^e *Herla*), uit *Coriowalio-*, in het Germaans vertaald als *Harjawalja-*, bij de Keltische persoonsnaam *Corio-ualos* (*corio-* „leger” + *ual* „sterk, machtig”); \pm 300 kop. 7^e en 8^e *Egorigio*, \pm 365 kop. 13^e *Icorigium*, thans Jünkerath, bij een persoonsnaam op *rîgs*; gepostuleerd *Segorigium*, af te leiden

(1) D. ELLIS EVANS, *Gaulish Personal Names*, Oxford 1967, pp. 269-271.

uit *vicani Segorigienses* in een inscriptie gevonden bij Keulen, uit *Segorīgio-*, bij de Keltische persoonsnaam *Sego-rīgs* (*sego-* „zege” + *rīg-* „koning”).

Van Latijnse persoonsnamen is o.m. afgeleid : Antoining (868 kop. 18^e *Antonio*), bij de PN *Antonius*.

Van Germaanse bv. : Maurik (\pm 300 kop. 7^e en 8^e *Mannaricio*), uit *Mannarīkja-*, bij de PN *Mannarīk* (*mann-* „man” + *rika-* „machtig”); Elvert (10^e *Egilfrithi*), uit *Agilafriþja-*, bij de PN *Agilafriþ*; Aubers (1135 kop. 13^e *de Otbertio*), uit *Audaberhtja-*, bij de PN *Audaberht* (*auda-* „bezit” + *berhta-* „schitterend”).

Na de germanisatie van de Nederlanden in de 2^e eeuw v. C. is blijkbaar vaak het Belgische nederzettingssamen-suffix *-io-* door de Germaanse meervoudsuitgang masculinum vervangen geworden. Deze meervoudsuitgang is in het Germaans gebleven gebied in de datief, in het geromaniseerde gebied daarentegen in de nominatief-accusatief overgeleverd en hier als femininum geïnterpreteerd : *-as*. Dit laatste gebeurt ook bij toponiemen uit het Germaanse gedeelte onder de pen van Romaanse of romaniserende scribenten.

Een mooi voorbeeld is Merchtem (\pm 1040 kop. midden 11^e *Martinas*, 1168 *Marechtinis*, 1218 *Merchten*), uit datief meervoud *Markatinum* (geromaniseerd *Markatinas*), blijkbaar germanisatie van *Markatinio-*, bij de persoonsnaam *Markatinios* (cf. Keltisch *marko-*, Germaans *marha-* „paard”, dus „de man met het paard”); de Belgische vorm *Markatinio-* is bewaard in Marquain (893-903 kop. 13e *Markedinio*). Of nog Hérinnes-lez-Pecq (847 kop. \pm 1300 *Harinas*) en Herne, Frans Hérinnes-lez-Enghien (1148 *Herinis*), uit *Harinum*, *Harinas*, naast Herne in Westfalen (10e *Haranni*), uit *Haranja-*, Belgisch *Caranio-*, bij een persoonsnaam *Caranios* (cf. Keltisch *caro-*, Latijn *cārus* „lief”). Desgelijks zullen Mechelen, Frans Malines

(1008 *Machlines*) en Mecheln in Westfalen (10^e *Maglinon*) opklimmen tot *Magulinum*, *Magulinas*, germanisatie van Belgisch *Magulinio*-, bij de persoonsnaam *Magulinios* (cf. Keltisch en Germaans *magu*- „knaap”). Ook Namen (begin 8^e kop. 13^e *Namon*, ± 1050 kop. eind 11^e *Namen*), Nederlandse vorm van Namur, zal wel mogen opgevat worden als een germanisatie (datief meervoud) van Belgisch *Namio*-, bij de PN *Namio*, *Namus* (1); 7e eeuw *Namuco*, thans Namur, kan een suffixsubstitutie bevatten, te vergelijken met *Belgium* > *Belgica* en *Leodio* > *Leodico*. Dezelfde persoonsnaam schuilt ook in Nomain (1108 kop. ± 1175 *Namein*); een afleiding *Nammico* in Namèche (1102 *Nammechia*), uit *Nammicio*-.

Denkelijk Keltisch is de persoonsnaam in Comines, Komen (1096 *Cumines*, 1138 *Comminis*); cf. de PN *Commios* (2).

Germaans is de persoonsnaam in Écaussines (1138 kop. ± 1280 *Scalcinis*); cf. Germ. *skalka*- „knecht”.

De Romaanse vormen *Hérinnes* enz. (uit *Harinas*, niet *Harinias*) wijzen erop dat, bij vervanging van het Belgische nederzettingsnamensuffix *-io-* door de Germaanse meervoudsuitgang, de *i* daarin weggelaten werd ook indien ze tegelijk tot de persoonsnaam behoorde. Blijkbaar werd dus aan de *i* in het persoonsnaamsuffix een patronymische waarde toegekend. Inderdaad werd in het Belgisch, net zoals in het Keltisch en oorspronkelijk ook in het Latijn (waar de gentilicia uit patroniemen gegroeid zijn), *-i-* als patronymisch suffix aangewend : *Carinios* bv. betekent zoveel als „zoon van Carinos”.

In elk geval bewijzen de nederzettingsnamen op *-(in)as*, *-(in)um*, die overigens de voorlopers zijn van *-ingas*,

(1) Cf. EVANS, *op. cit.*, 234-235.

(2) EVANS, *op. cit.*, pp. 335-336.

-*ingum* (waarnaast eveneens -*ingja*- optreedt), dat het Germaans in de Nederlanden bij het begin van onze jaartelling patroniemen kende, die in feite persoonsnamen in het meervoud waren.

Mede op grond van *Baltremodorf* en *Fengrimahuson* mag men bijgevolg aannemen dat in Jislum, Wolvertem, Wannehain, enz. de persoonsnaam slechts schijnbaar onverbogen is en in werkelijkheid op een genitief meervoud teruggaat: *Gisala haim*, *Wulfafrihta haim*, *Winia haim*. Dit type was, blijkens de ligging van Houraing, Willems en Wannehain in de Romania, nog productief in de volksverhuizingstijd.

Deze constatacie laat tevens een verklaring toe van het ontstaan van het type persoonsnaam (in de cas oblique) + *curte*, *villa*.

Het type PN + *curte*, *villa* (bv. 685 kop. 961 *Hunulfocurtis*, thans Honnecourt) komt grosso modo voor ten noorden van een lijn Bayeux-Genève. Zuidwaarts aansluitend ligt het type *curte*, *villa* + PN (bv. Villebaudon). Een grove afbakening vindt men bij Ernst Gamillscheg, *Romania Germanica*, I, Berlin 1970², p. 88. De grens in Normandië, waar beide types netjes gescheiden zijn, wordt precies aangegeven door François de Beaurepaire, *La toponymie de la Normandie*, Paris 1969, p. 14 (zie ook tekst pp. 15, 59 en 61). Daarenboven liggen, in het zuidelijke gebied, enkele namen van het noordelijke type in de buurt van Toulouse en Angoulême: twee centra van Gotische kolonisatie, bv. Bouteville, Ramonville (1).

De vroegste voorbeelden zijn, volgens Gamillscheg (*op. cit.*, p. 87, naar Kornmesser): *Ursionis villa* bij Gregorius van Tours (± 575) en *Vassurecurtis*.

(1) ERNST GAMILLSCHEG, *Romania Germanica*, I, Berlin 1934, p. 304.

De persoonsnaam is bijna altijd Germaans. Enkele zijn nog Gallo-Romeins. Dit bewijst evenwel niet dat het type nog in Gallo-Romeinse tijd ontstaan is, daar bij de Germaanse landname de Gallo-Romeinse persoonsnamen niet meteen verzwinden : *Ursio* bv. rekt zijn leven tot in de 12e eeuw (1).

De geografische tegenstelling : *curte, villa* + PN in het zuiden, PN + *curte, villa* in het noorden (en daarenboven in twee centra van Gotische kolonisatie), laat vermoeden dat laatstgenoemd type onder Germaanse invloed ontstaan is. De lijn Bayeux-Genève loopt trouwens ongeveer parallel met de uiterste grens van de Germaans-Romaanse namen op *-iacas* (ongeveer de Seine) en met de grens van een intense Frankische kolonisatie (ongeveer Beauvais-Laon).

De conclusie lijkt voor de hand te liggen, dat de oudste vertegenwoordigers van het type PN + *villa, curte* vertalingen zijn van het type PN in de genitief meervoud + *haim*. Daarbij werd de onbegrepen genitief-meervouduitgang *-a* als voegvocaal opgevat en, net zoals in latinisering van Germaanse persoonsnamen (*Audaberht* wordt *Audobertus*), vervangen door *-o*, dat daarenboven voortaan uitgang van de cas oblique is : *Hunawulfa haim* wordt vertaald als *Hunowulfo curte*. Bij de Germaanse *-an*-stammen wordt de genitief-meervouduitgang *-ana* vervangen door de uitgang *-one* van de cas oblique : *Hunana haim* vertaald als *Hunone curte*.

Deze interpretatie geldt evenwel alleen voor de oudste vertegenwoordigers van het type PN + *curte, villa* (5e-6e eeuw). Zijn verbazingwekkende productiviteit ontwikkelt dit type pas achteraf. Toch heeft het type op *court*

(1) MARIE-THÉRÈSE MORLET, *Les noms de personne sur le territoire de l'ancienne Gaule du VIe au XIIe siècle*, II, Paris 1972, p. 113.

zijn productiviteit al verloren vóór de toewijzing van Normandië als kolonisatiegebied aan de Denen in 911. De namen op *ville* daarentegen blijven productief tot de 11e-12e eeuw (1).

(1) Over de in dit artikel aangesneden problematiek eveneens : M. GYSSELING, *De vroegste geschiedenis van het Nederlands, een naamkundige benadering* (Naamkunde 2, 1970, 157-180). M. GYSSELING, *Die fränkischen Siedlungsnamen*, in F. PETRI, *Siedlung, Sprache und Kulturraumbildung im Frankenreich*, Darmstadt 1972.